

СТАНОВЛЕННЯ ЛІНГВАЛЬНОЇ КАТЕГОРІЇ ЖІНОЧОСТІ

У статті висвітлено еволюцію категорії жіночості впродовж усієї історії розвитку української мови. Початок становлення цієї категорії пов'язано з фіксацією перших назв жінок і перших відомостей про життя жінок. Далі розглянуто розвиток цієї категорії у праслов'янській і додержавний періоди, в українській мові XI-XV ст., в українській мові XVI-XVIII ст. і в українській мові XIX-XXI ст. Формування категорії жіночості протягом усієї історії розвитку української мови проаналізовано на лексичному і словотвірному рівнях.

Ключові слова: категорія жіночості, фемінітиви, назви жінок, семантика, структура.

Розвиток української мови – складний безперервний процес, пов'язаний з різними історичними, культурними, соціальними та іншими змінами в суспільстві. Такий взаємозв'язок виявляється на всіх рівнях мови, однак найбільшою мірою відображається на лексичному і словотвірному ярусах. А досить чутливою до різноманітних мовних і позамовних змін є одна з найбільш обширних груп слів у лексиконі української мови – категорія назв жінок. Її можна означити як категорія жіночості, або фемінітивності.

Категорія жіночості (фемінітивності) – це узагальнене абстрактне поняття на позначення сукупності слів, об'єднаних загальним значенням “особа жіночої статі”. Письмові свідчення про формування її в українській мові сягають індоєвропейської мови-праоснови, звідки й були успадковані українською мовою перші загальні назви жінок. Зокрема, індоєвропейськими за походженням є слова *žena “жінка, дружина”, *mati (под. відм. *matere) “мати”, *dъkti (под. відм. *dъktere) “дочка”, *sestra “сестра”, *svekry (под. відм. *svekrъve) “свекруха”, *snocha “невістка”, *zъly (под. відм. *zъlъve) “чоловікова сестра, зовиця”, *vъdova “вдова” та інші [9; 21-22]. Майже всі вони належать за структурою до непохідних номінацій, які у минулому могли бути і похідними словами. Тому творення цієї категорії найменувань слід вести з більш давніх часів, ніж індоєвропейська доба, з часу зародження життя на землі.

Про глибоку давність формування категорії фемінітивності можуть свідчити історичні, археологічні, культурологічні, етнографічні та інші розвідки. На сьогодні є багато відомостей про життя жінок з часу зародження людства. Так, уже в добу палеоліту (початок кам'яного віку) був чіткий розподіл праці за статтю: чоловіки полювали, жінки вели домашнє господарство, берегли вогнище, доглядали дітей, а епоха неоліту (кінець кам'яного віку) відома первісними формами ужиткового та образотворчого мистецтва, коли жінки виготовляли і носили намиста з полірованої кістки, черепашок або напівкоштовного каміння [15; 6, 9]. До того ж, останній період кам'яного віку характеризують як неолітичну революцію, яка започаткувала матріархальну культуру, бо саме жінкам належали винайдення нових методів обробітку ґрунту, плекання рослин, одомашнення тварин, вміння готувати і зберігати їжу та інше, тобто осілий спосіб життя, що забезпечувало стабільний

розвиток суспільних відносин [13; 36]. В епоху бронзи внаслідок зміни родоплемінних стосунків на територіальні, соціальної диференціації первісного населення і взагалі прогресу суспільства, вважають, матріархат змінився на патріархат [15; 14]. Існування матріархату в індоевропейських племен, на думку М.Грушевського, є спірним і ще остаточно нерозв'язаним питанням. Але безсумнівним він вважав те, перед розпадом індоевропейських племен усталилися вже патріархальні відносини [5; I, 342-343]. Усе вищесказане дає можливість пов'язувати виникнення перших фемінітивів з найбільш давніми, збереженими до сьогодні відомостями про життя жінок.

Надбанням праслов'янської доби і додержавного періоду в розвитку української мови стали насамперед назви жінок за родинними стосунками, індоевропейські та власне слов'янські за походженням, напр.: *мати* (род. відм. *матере* < **mati*), *дъчи* “дочка” (род. *дъчере* < **dъkti*), *мачеха* < **matjexa*, *вънука* < **въника*, *прабаба* < **prababa*, *сестра* < **sestra*, *братана* < **bratana* “племінниця, дочка брата”, *сыновица* < **synovica* “племінниця, дочка брата”, *нестера* < *nestera* < **nepttera* “дочка сестри”, *тетя*, *тетька* < **teta*, **tetъka* “тітка, материна або батькова сестра”, *стрына* (*стрыниа*) < **stryъna*, *тъца* < **тъstja*, *свѣсть* (*свьсть*) < **svěstь*, **svъstь* “дружинина сестра”, *зълы* (род. відм. *зълве*) < **zъly* (род. відм. *zъlve*) “чоловікова сестра”, *снъха* < **snъха* “синова дружина”, *патры* (род. відм. *патръве*) < **jętry* “дружина брата”, *свахя* < **svaxa* “мати зятя, невістки” [9; 69-73]. Крім них, у вказаний період виділялися й інші за значенням фемінітиви, але в невеликій кількості, зокрема слова, що іменують жінок за віком, напр.: *дѣвица*, *дѣвъка* < **děvica*, **děvъka* “дівчина, дівка”, за сімейним станом, напр.: *невѣста* < *nevěsta* “наречена”, *въдовица* < **въdovica*, за діяльністю, напр.: *кърмилица* < **kъrmilica* “жінка, яка годує чужу дитину”, назви жінок за стосунками, напр.: *милостьница* < **milostъnica* “улюблениця”, *подруга* < **podruga* [9; 30, 74, 73, 30, 40, 76]. У праслов'янський період простежувався і розвиток багатозначності фемінітивів. Напр., слово *баба* виражало значення “мати батьків”, “стара жінка”, “повитуха”. За науковими даними з праслов'янської мови до давньоукраїнської увійшло до п'ятдесяти фемінітивів. Для виявлення назв жінок, успадкованих давньоукраїнською мовою зі спільнослов'янської, було використано різні наукові праці, що містять праслов'янську лексику [див. 9, 26].

З погляду структури частина праслов'янських фемінітивів є непохідними словами, напр.: **baba*, **děva* [26; I, 105-108; V, 17-18]. Однак переважну кількість становлять похідні слова, що мають у своїй структурі словотворчі форманти *-ин-и(я)*, *-ана-а*, *-иц-а*, *-к-а*, *-н-а*, *-р*, напр.: *берегыни* < **bergyni*, *братана* < **bratana*, *дойница* < **dojъnica*, *дружька* < **družъka* [26; I, 193, 235; V, 56, 136], *уина* < **иъъna*, *свекры* < **svekry* [9; 71, 73].

Семантичне наповнення підсистеми фемінітивів української мови в додержавний період зумовлювалося статусом жінки в той час. Життя жінки зводилося до родинних стосунків і побутових занять. Вона входила в рід чоловіка, послаблюючи зв'язки зі своїм родом. Родство визнавалася головно

всередині батькового роду, а материн рід ставав для жінок майже чужим. Тому й імена рідних за родом матері чи свояків за родом жінки виражені дещо слабше, ніж за родом батьки або чоловіка. Однак у родинному колі з підкореної, підневільної жінки поступово виростала господиня дому, власниця майна, одnodумниця, помічниця свого чоловіка, що й відобразилося у подальшому на категорії фемінітивів.

Суттєвих змін категорія жіночості зазнала у період хрещення Русі та становлення Київської держави. Нові мовні і позамовні фактори зумовили більшу диференціацію найменувань жінок за семантикою. Так, у їх межах, крім назв споріднення і свояцтва, назв жінок за віком, сімейним станом, діяльністю, стосунками, почали виділятися слова з новою семантикою: назви жінок за соціальним станом, напр.: *княгыня, царица, рабыня, роба*; за церковно-релігійними ознаками, напр.: *черниця, игуменья*; за поведінкою, напр.: *блудниця, наложниця, прелюбодѣвица*; за національністю, напр.: *чехиня, болгарыня*; за статусом чоловіків, напр.: *попадья*. Загалом у давньоукраїнській мові XI-XV ст. нараховувалося до двохсот найменувань жінок. Основними джерелами виявлення фемінітивів послужили пам'ятки давньоукраїнської писемності (літописи, світські твори, церковно-релігійні, ділова документація тощо), та наукові праці [див. 2, 3, 7, 8, 9, 10, 16, 17, 19, 20, 22, 23, 24, 25].

За структурою давньоукраїнські фемінітиви поділялися на похідні та непохідні. Похідні утворення переважали над непохідними і являли собою переважно суфіксальні деривати з формантами *-ex-a, -овь, -ин-я(и), -ын-я(и), -а (-я), -иц-а, -ерь, -н-а, -к-а, -овка, -овьн-а, -ниц-а, -ев-а, -овиц-а, -ин-ая*, напр.: *мачеха, ятровь, грекини, рабыня, роба, вдовица, дочерь, игуменья* [16; 16, 53, 57, 65, 113, 152, 197], *братанья, галичанка, жидовка* [8; 133, 504, 928], *бановья, благодѣтельница*, [19; I, 104, 184], *королева, отроковица, протопинага* [24; I, 1289; II, 763, 1597]. Поодинокими були складні фемінітиви, префіксально-суфіксальні, субстантивати, напр.: *Богоматерь* [8; 111], *приснодѣва* [24; II, 1471], *подруга* [24; II, 1046], *водимья* [16; 56]. Порівняно з похідними досить малу кількість слів становили непохідні фемінітиви, напр.: *сестра, жена, сноха, невеста* [16; 12-15].

Поповненню категорії фемінітивів сприяло входження в українську мову іншомовних слів і формування на слов'янську ґрунті від запозичених елементів нових найменувань. Причинами виникнення нових назв жінок значною мірою були і позамовні фактори. Так, пережитком киеворуської доби стали первісні погляди на жінку як на власність і слугу чоловіка [5; I, 350]. Права жінок розширювалися, виходили за межі родинних стосунків. Жінки залучалися до державних і суспільних процесів, могли вільно поводитися у сім'ї і в будь-якому товаристві, брати широку участь у вирішенні родинних справ, управляти домашнім господарством за життя чоловіка і після його смерті, тобто з цього часу починала формуватися майнова незалежність жінки [5; 350]. Однак місце жінки в ієрархічній структурі Київської держави зумовлювалося становищем її чоловіка або батька [11; 84]. Економічна та

соціальна організація суспільства Русі спричинювали відмінності в правах жінок різного соціального стану, а період XIII-XIV ст. став переломним в еволюції майнових прав жінок привілейованого класу, оскільки був пов'язаний із нормативним закріпленням за жінками права на володіння і розпорядження нерухомим майном [18; 71-72].

Важливо звернути увагу й на те, що з прийняттям християнства на Русі помітним стало взаємопроникнення ідеалів людини, відображенням чого став образ Богоматері-Оранти Київської Софії. Він набув популярності у зв'язку з тим, що в язичницькі часи улюбленим міфічним образом східних слов'ян був образ "Великої богині", яка уособлювала силу землі, а злиття язичницького і християнського образів сприяло гуманізації культу Богоматері у свідомості людей [11; 84]. Це спричинило виникнення значної кількості найменувань Божої Матері, напр.: *Богородица, дѣва пречистая, дѣвица, помощница, владычица, началница, пречистая мать* [16; 99, 166, 152, 49, 191].

Структурування категорії фемінітивів за семантикою залишилося в основному незмінним в українській мові XVI-XVIII ст. У ній виділялися такі ж розряди найменувань жінок за значенням, що й у мові XI-XV ст. Разом з тим, досить помітною ставала тенденція до зростання кількості фемінітивів, але неоднаковою мірою у їх розрядах. Так, майже незмінними у своїй кількості залишалися назви жінок за родинними стосунками, сімейним станом, за віком. Натомість відчутно зросла численність іменників на позначення жінок за діяльністю, напр.: *аптекарка, винничка, вибавителка, гафтарка, господариня, дворничка, майстриня, перекупка, ткачка*; за посадою, статусом, діяльністю чоловіка або батька, напр.: *атамановая, бондаревая, бурмистриха, воєводянка, гетмановая, єпископя, канцлярїная, княжна*; а також кількість найменувань Божої Матері, напр.: *Богомати, боотроковица, всегдадѣва, заступница, освѣтителка, покровителка, поспѣшителка*. Меншою мірою поповнилися назви жінок за соціальним станом, напр.: *антецесорка, бояриня, дѣдичка, монархиня, королева, наймичка*; за національними, територіальними ознаками, напр.: *арменка, волошка, євреянка, єгиптянка, литовка, русинка*; за церковно-релігійними особливостями, напр.: *великомученица, єретичка, законница, інокиня, католичка*; за стосунками, напр.: *вragиня, дорадниця, любимиця, неприятелка*; за поведінкою, напр.: *вшетечница, гамратка, корчемница, любодѣвица*. Виникали фемінітиви і з новою семантикою, зокрема назви жінок за внутрішніми якостями, напр.: *безстудница, грѣшница, клеветница, лихословница, милоседница*; за уподобаннями, інтересами, напр.: *ариянка, балвохвалка, боголюбия*; назви як форми звертання до жінок, напр.: *пани, панна, панонька, паніматка, добродѣйка*. Загальна кількість іменників зі значенням особи жіночої статі в українській мові XVI-XVIII ст. за даними писемних джерел становила до тисячі слів. Вона визначена на основі пам'яток української мови XVI-XVIII ст. та наукових досліджень [див. 1, 8, 9, 10, 21].

Структура фемінітивів української мови XVI-XVIII ст. була неоднорідною, але засвідчувала мотивованість переважної частини

зафіксованих слів, навіть іншомовних фемінітивів. До похідних належали в основному суфіксальні деривати, що мали у своїй структурі форманти *-к-а*, *-инк-а*, *-еньк-а*, *-оньк-а*, *-очк-а*, *-ечк-а* (*-єчк-а*), *-ичк-а* (*-ычк-а*), *-унк-а* (*-уньк-а*, *-юнк-а*), *-анк-а* (*-янк-а*), *-иц-а*, *-ниц-а*, *-лиц-а*, *-чиц-а*, *-лиц-а*, *-овиц-а*, *-н-а*, *-ан-а* (*-анн-а*), *-ечн-а* (*-єчн-а*), *-ичн-а*, *-евн-а* (*-євн-а*), *-овн-а*, *-ј-а*, *-еј-а*, *-иј-а*, *-л'-а*, *-ѣл'-а*, *-ил'-а*, *-ин-я* (*-ын-я*), *-их-а* (*-іх-а*), *-ин-а* (*-ын-а*), *-ерь*, *-ух-а*, *-ц-а*, *-овь*, *-ов-а*, *-ев-а*, *-от-а*, *-отк-а*, *-ен-а*, *-ох-а*, *-адј-а*, *-ухн-а*, *-он-а*, *-ус-я*, *-изн-а*, *-м-а*, напр.: *акторька*, *дѣвчинка*, *матенька*, *бабонька*, *жоночка*, *донечка*, *черничка*, *воєводянка*, *господаринька*, *женица*, *обручница*, *долиця*, *сыновица*, *стриєчна*, *войтовна*, *баиля*, *бояриня*, *бондарєвая*, *воєводина*, *матєрь*, *юнотка*, *панена*, *попадя*, *матухна*, *бабона*, *бурьмистриха*, *мачуха*, *бабуся*, *женицизна*, *відьма* [див. 1, 8, 10, 21]. Незначними за кількістю серед них були фемінітиви, утворені префіксальним, флексійним способами, словоскладанням, шляхом субстантивациї, напр.: *прабаба*, *внука*, *возлюбленна*, *близнятородица*, *бѣлжонка* [див. 1, 8, 10, 21]. У порівнянні з похідними словами, непохідних нараховувалося до кількох одиниць, напр.: *вдова*, *дїва*, *дочи*, *мама*, *сестра*, *теща* [див. 1, 8, 10, 21].

Фемінітивна підсистема української мови XVI-XVIII ст. зазнала відчутного впливу позамовних факторів. Литовська, польська, а потім і російська колонізації українських земель зумовила входження численної кількості іншомовних найменувань у лексику української мови XVI-XVIII ст., а також творення фемінітивів на українському ґрунті від іншомовних основ. Історичними обставинами конкретно було те, що литовський статут визнавав рівноправність жінок і чоловіків. Жінки будь-якого стану могли ставати суб'єктом прав і зобов'язань, мати широкі майнові права, що й відобразилося на категорії фемінітивів, напр.: *стенничка*, *отчичка*, *посесорка*, *суцєсорка*, *земянка*, *правителка*. Жінка ставала рівноправною з чоловіком і в подружньому житті, навіть його товаришкою, помічницею, а обов'язкове "віно" робило її самостійною стосовно чоловіка. Однак роль жінки в суспільстві все-таки залишалася вторинною і залежала від становища чоловіка чи батька, напр.: *чашикова*, *хоружанка*, *протопопиха*, *столникова*, *судянка*.

На формування образу жінки, а в результаті і найменувань жінок мали значний вплив також ренесансні ідеї, що проголошували людину уже не як гріховну від народження особу, а як "вінець творіння", подобу та образ Бога [13; 261]. Під впливом загальнокультурних та економічних процесів жінки почали змінювати свій суспільний статус, залишаючись у тіні чоловіка, зокрема долучалися до різних родинних і суспільних справ, брали участь у культурно-мистецькому житті, навіть пробували теоретично обґрунтувати свою людську та культурну цінність. Однак здійснення ренесансних ідей залежало від соціального статусу жінок, у результаті чого найбільше вдавалося реалізувати ідеал гармонійної людини жінкам соціальної верхівки [13; 262]. На становище жінок значною мірою вплинули й ідеї реформації. Втілення її основних

принципів знімало з жінок тавро меншовартості, визнавало рівність жінок і чоловіків та підносило гідність жінки як помічниці чоловіка [13; 263].

Порівняно з XI-XV ст., більшого пошанування набув у XVI-XVIII ст. образ Божої Матері. Він вийшов за межі суто релігійного сприйняття й усвідомлювався як один з елементів духовної традиції народу [12; 12]. Тому багато загальних назв жінок вживалося у цей час для звеличення Богородиці, напр.: *опекунка, оборонителниця, наставниця, богоотроковица, всегдадѣва, госпожа, заступниця, матка, отроковица, патрона* [див. 1, 8, 10, 21].

Потужний розвиток категорії жіночості припадає на період XIX-XX ст., коли відбувалося інтенсивне творення номінацій у всіх розрядах фемінитивів, успадкованих з української мови XVI-XVIII ст., і нових за семантикою найменувань осіб жіночої статі. На лексичному рівні це відобразилося у формуванні до двадцяти розрядів фемінитивів за семантикою, які можна розмістити у порядку спаду їх кількісного складу: назви жінок за діяльністю, спеціальністю, посадою, фахом, різними діями, функціями, напр.: *агрономка, бавовнярка, маніфестантка, розсіювальниця*; назви жінок за соціальним станом, напр.: *баронеса, поміщиця, султаниша, цариця*; назви жінок за поведінкою, вчинками, особливостями, характером проживання, напр.: *авантюристка, бешкетниця, розпусниця, співмешканка*; назви жінок за національними, племінними, територіальними і расовими особливостями, напр.: *білоруска, індонезійка, негритьянка, пражанка*; назви жінок за рисами характеру, внутрішніми якостями, темпераментом, напр.: *вигадниця, дотепниця, меланхолічка, оптимістка*; назви жінок за спорідненням і свояцтвом, напр.: *дружина, первістка, сестрениця, ятрівка*; назви жінок за інтересами, уподобаннями, нахилами, належністю до чогось, напр.: *анархістка, вегетаріанка, українофілка, феміністка*; назви жінок за церковно-релігійними ознаками, напр.: *богомолка, ігуменя, келійниця, парафіянка*; назви жінок за стосунками, відношеннями, напр.: *абонентка, клієнтка, союзниця, фаворитка*; назви жінок за ситуативним станом, напр.: *адресатка, випускниця, довірителька, емігрантка*; назви жінок за фізичним станом, фізіологічними особливостями, напр.: *акселератка, ліліпутка, породілля, сердечниця*; назви жінок за віком, напр.: *довгожителька, молодиця, однолітка, юначка*; назви жінок за зовнішнім виглядом, напр.: *білявка, красуня, русявочка, шатенка*; назви жінок за майновим станом, напр.: *акціонерка, дачовласниця, пайовичка, хуторянка*; назви жінок за міфологічними, казковими особливостями, напр.: *амазонка, мавка, русалка, снігурочка*; назви жінок за вміннями, знаннями, навичками, напр.: *відмінниця, ерудитка, корифейка, лауреатка*; назви жінок за сімейним станом, напр.: *вдовиця, наречена, холостячка, сімянинка*; назви жінок взагалі, напр.: *жінка, кобітка, спідниця*; назви жінок за психологічними, моральними особливостями, напр.: *бездольниця, бідниця, нещасниця*; звертання до жінок, напр.: *дама, леді, панна*. Разом з фемінитивами української мови ХХІст. вони становлять до п'яти тисяч слів. Базою для встановлення їх

кількісного складу за період ХІХ-ХХІ ст. послужили різностильові твори і наукові дослідження [див. 4, 9, 22].

Зі словотвірного боку слід відзначити функціонування на сучасному етапі в основному похідних фемінітивів, меншою мірою непохідних. Похідні слова класифікуються у свою чергу на суфіксальні, префіксальні утворення, складні та субстантивовані слова, серед яких переважають суфіксальні деривати, а інші представлені незначною кількістю. Суфіксальний спосіб як найбільш продуктивний у творенні фемінітивів вказаного періоду характеризується досить розгалуженою системою словотворчих засобів, що охоплює сучасні словотворчі морфеми й успадковані з попередніх епох. За продуктивністю ці суфікси розміщуються у такому порядку: *-к-а*, *-ниц-я*, *-льниц-я*, *-иц-я*, *-івниц-я*, *-чиц-я*, *-щиц-я*, *-овниц-я*, *-ільниц-я*, *-ениц-я* (*-енниц-я*), *-овиц-я*, *-елниц-я*, *-льщиц-я*, *-альниц-я*, *-ильниц-я*, *-інниц-я*, *-яниц-я*, *-овиц-я*, *-лиц-а*, *-ух-а*, *-их-а*, *-івн-а*, *-ш-а*, *-ин-а*, *-ов-а*, *-ев-а*, *-ин-я*, *-очк-а*, *-ечк-а*, *-єчк-а*, *-еньк-а*, *-енк-а*, *-оньк-а*, *-ичк-а*, *-инк-а*, *-иньк-а*, *-янк-а*, *-анк-а*, *-ушк-а*, *-а*, *-я*, *-ул-я*, *-ун-я*, *-ус-я*, *-ц-я*, *-ца*, *-ес-а*, *-ис-а*, *-н-а*, *-х-а*, *-ох-а*, *-л-а*, *-л-я*, *-юх-а*, *-овн-а*, *-ухн-а*, *-вк-а*, *-ївк-а*, *-уньк-а*, *-ун-я*, *-ейк-а*, *-лк-а*, *-ілл-я*, *-ашк-а*, *-и-я*, *-ишн-я*, *-изн-а*, *-евн-а*, *-євн-а*, *-чин-а*, *-ас-я*, *-ел-я* (*-ил-я*), *-ах-а*, *-інк-а*, *-ер*, *-ір*, *-ичн-а*, *-енці-я*, *-ич-а*, *-отк-а* (*-ітк-а*), *-ючк-а*, *-алк-а*, *ючк-а*, *-уц-я*, *-ен-а*, *-ійк-а*, *-ал-я*, *-іх-а*, *-еп-а*, *-им-а*, *-і-я*, *-іхн-а*, *-юг-а*, *-юшк-а*, *-кин-я*, *-ад-я*, *-ютк-а*, *-ег-а*, *-ер-а*, *-ері-я*, *-ойк-а*, *-он-а*, *-ов*, *-ит-а*, *-єчн-а*, *-анн-а*, *-айк-а*, *-ульк-а.*, напр.: *активістка*, *балетниця*, *аранжувальниця*, *дбайливиця*, *жартівниця*, *наладчиця*, *продавиця*, *оцинковниця*, *плетільниця*, *своячениця*, *красовиця*, *прядильниця*, *веселуха*, *дзвонариха*, *ковалівна*, *капітанша*, *білявина*, *братова*, *бондарева*, *майстриня*, *блондиночка*, *швачечка*, *русенька*, *сусідонька*, *синьйора*, *хорошуля*, *мовчуна*, *мамця*, *принцеса*, *стрийна*, *плаксунка*, *ткаля* [див. 22].

Непродуктивними в українській мові ХІХ-ХХІ ст. є префіксальні, складні фемінітиви та субстантивати, напр.: *посестра*, *правнука*, *праматір*, *білоручка*, *босоніжка*, *супержінка*, *дітсестра*, *телезірка*, *заручена*, *незнайома*, *наречена*, *неповнолітня* [див. 22]. Як непродуктивні виступають також непохідні фемінітиви, напр.: *дочка*, *жінка*, *амазонка*, *гризетка*, *міледі*, *німфа*, *няня*, *одаліска*, *русалка* [див. 22].

Активне творення іменників зі значенням особи жіночої статі в українській мові ХІХ-ХХІ ст. було зумовлене різними факторами. На той час у лексиконі зосередилася численна кількість маскулінних назв, від яких могли вільно утворюватися фемінітиви, напр.: *шифрувальник* – *шифрувальниця*, *хитрун* – *хитруня*, *товстун* – *тостуля*. До нього часто входили й іншомовні фемінітиви чи іншомовні слова, що служили базою для творення назв жінок, напр.: *гетера*, *гюзель*, *мадам*, *фрейліна*, *шатенка*, *віконтеса* [див. 22].

Разом з тим, на формуванні загальних найменувань жінок значною мірою позначилися позамовні чинники. Історичні, соціальні, економічні, політичні та інші обставини зумовили значну зайнятість жінок у всіх сферах суспільного життя. Особливо за радянської доби у міжвоєнні і післявоєнні часи,

коли не вистачало чоловічої сили, жінки виконували усі посильні роботи, різні справи і функції у державі, тому й маємо сьогодні у межах фемінітивів найбільшу кількість назв жінок за діяльністю. Але й інші аспекти життя жінки були не менш важливими (стосунки, поведінка, вчинки, інтереси, уподобання тощо), які також певною мірою відобразилися на лексичному складі української мови ХІХ-ХХІ ст. Однак тоталітарна система визначала чітке місце жінки у суспільстві – народжувати, виховувати, виконуючи при цьому важливу національну місію, бути на утриманні чоловіка, під керівництвом, захистом і контролем держави [14; 58-59]. І сьогодні, незважаючи на нові суспільні зміни, нічого нового щодо ролі і статусу жінок не простежується, але переосмислення цього поступово відбувається [14; 59-60]. Адже відомо, що високий рівень цивілізованості і культури суспільства досягається зрівнянням прав чоловіків і жінок у всіх сферах суспільного життя, а це мало би позначитися і на фемінітивній підсистемі української мови.

Розвиток лінгвальної категорії жіночості невід’ємний від розвитку української мови взагалі. Тому в ньому слід виділяти такі ж періоди, як і в історії становлення мовної системи. У зв’язку з цим формування категорії жіночості простежено з індоєвропейської доби (часу фіксації перших найменувань жінок), на спільнослов’янській основі, у давньоукраїнській мові ХІ-ХV ст., у староукраїнській мові ХVІ-ХVІІІ ст. та в українській мові ХХ-ХХІ ст. При цьому відзначено динамічність, безперервність, прогресивність в її розвитку на лексичному і словотвірному рівнях, можливість до постійного та стрімкого збагачення і вдосконалення. А також засвідчено значну залежність категорії жіночості від екстралінгвальних факторів.

Список використаної літератури

1. Брус М.П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові ХVІ – ХVІІ століть: словотвір і семантика: Дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпат. ун-т імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 206с.+60с.
2. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. чл.-кор. НАН України М.Ф.Котляра. – К.: Наукова думка, 2002. – 400с.
3. Грамоти ХІV ст. / Упорядкування, вступ. стаття і комент. М.М. Пещак. – К.: Наук. думка, 1974. – 255 с.
4. Грінченко Б. Словарь української мови: В 4т./ НАН України – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 1. – 494с.; Т. 2. – 573. + додаток; 1997. –Т. 3. – 506с.; Т. 4. – 563с. + предисловіе.
5. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та інші. – К.: Наукова думка, 1991. – Т.1; 1993. – Т.3.
6. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови ХІV-ХV ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298с.
7. Євсевієве Євангеліє. Наукове видання. Пам’ятки української мови ХІІІ ст. Серія канонічної літератури / Відп. ред. В.В. Німчук. – К.: КСУ, 2001. – 320с.
8. Історичний словник українського язика / Під ред. Є.Тимченка. – Київ – Харків, 1930-1932. – Мюнхен, 1985. – Т.1. – 947с.
9. Історія української мови / Ред. кол.: В.М.Русанівський (відп. ред.) та інші. Лексика і фразеологія. – К., 1983. – 744 с.
10. Картотека до Історичного словника українського язика Є. Тимченка. Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України. – Львів.

11. Кашуба М.В. Давньоруські традиції трактування образу жінки та їх продовження на Україні / Київська Русь: культура, традиції. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 84-88.
12. Кривоший О.П. Жінка в суспільному житті України (друга половина XVI – перша половина XVII століття). Автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 1996. – 18.
13. Маланчук-Рибак О. Жінка в історії: Навчальна хрестоматія для студентів історичних та гуманітарних факультетів університетів. – Львів, 2002. – 336с. + 16 с.іл.
14. Павличко С. Фемінізм / Передм. Віри Агеєвої. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 322с.
15. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов / Міфи і правда про трьох братів слов’янських зі “спільної колиски”. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 152 с.
16. Повесть временных лет по Лаврентьевской летописи 1377 г. Текст и перевод / Под ред. В.П.Адриановой-Перетц. – М.-Л.: Из-во АН СССР, 1950. – Ч.1. – С. 405с.
17. Правда русская / Под ред. акад. Б.Д. Грекова. – М.; Л.: Институт истории АН СССР, 1940. – Т.1. – 460с.
18. Пушкарева Н. Л. Женщины Древней Руси. – М., 1989.
19. Словарь древнерусского языка (XI-XIVвв.): В 10 т. / Гл. ред. Р.И.Аванесов. – М.: Рус. язык, 1988. – Т.1. – 526с.; 1989. – Т.2. – 494с.; 1990. – Т.3. – 511с.; 1991. – Т.4. – 559с.
20. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У 2-х томах / Редактори Л.Л.Гумецька, І.М.Керницький. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 1. – 630с.; 1978. – Т.2. – 591с.
21. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Ред. кол. Д.Гринчишин (відп.ред.), Л.М.Полюга, У.Я.Єдлінська та ін. – Львів: НАН України. Інститут українознавства імені І.Крип’якевича, 1994-2006. – Вип.1-12.
22. Словник української мови: В 11 т. / Ред. кол. І.К.Білодід (голова), А.А.Бурячок, Л.Л.Гумецька, Ф.Т.Жилко та ін.: В 11т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т.1-11.
23. Слово о плъку Игоревѣ, Игоря сына Святъслава, внука Ольгова / Підготовка давньоруського тексту і примітки В.В.Німчука. – К.: Дніпро, 1982. – 78с.
24. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка. Репринтное издание: У 3-х томах. – М.: Книга, 1989. – Т. I. – 1420с. + 49с.; Т.2. – 1802с.; Т.3. – 1684с. + 272с. + 13с.
25. Українські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступ. стаття і комент. В.М.Русанівського. – К.: Наук. думка, 1965. – 163 с.
26. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н.Трубачева. – М.: Наука, 1974 – 1988.

The evolution of “feminine category” during the historical development of the Ukrainian language is elucidated in the article. The development of this category is closely connected with the fixation of the first “women names” and ancient information about womens lives. Further, the development of this category is considered in the Slavonic and pre-state period of the Ukrainian language of the XI-XV th, XVI-XVIII th, XIX-XXI centuries. The formation of the “feminine category” during the historical development of the Ukrainian language was studied on the lexical and word formation levels.

Keywords: feminine category, women names, semantics, structure.

Див. : **Брус М. П.** Становлення лінгвальної категорії жіночості / Марія Брус // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦТ, 2006. – Вип. XI–XII. – С. 39–48.